

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2025-34-2>

УДК: 811.111'81'38

ДАВИДЮК Юлія

Хмельницький національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-2819-7696>

КОМІЧНЕ ЯК ЕСТЕТИЧНЕ ЯВИЩЕ: СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті досліджується феномен комічного як естетичної категорії, що відіграє важливу роль у мистецтві, літературі та суспільному житті. Авторка розглядає теоретичні підходи до осмислення комічного, основні його характеристики та критерії диференціації. Аналізуються головні риси основних форм комічного (гумор, сатира, іронія, сарказм) та їхня функціональна роль у культурному контексті. Особливу увагу приділено ключовим відмінностям між гумором і сатирою.

Ключові слова: комічне, естетична категорія, гумор, іронія, сатира, сарказм, сміхова реакція.

DAVYDYUK Yuliya

Khmelnytskyi National University

THE COMIC AS AN AESTHETIC PHENOMENON: CONTEMPORARY THEORETICAL APPROACHES AND INTERPRETATIONS.

The comic is one of the leading aesthetic categories, playing a significant role in literature, art, and everyday life. Its essence lies in reflecting the laughable through contradictions between form and content, the expected and the actual, the ideal and reality. The comic's ability to evoke laughter or a smile ensures not only its entertainment value but also its critical and educational functions. The study of the comic phenomenon spans philosophical, psychological, cultural, and literary dimensions, underscoring its multifaceted nature.

Among the most common forms of the comic are traditionally humor, satire, irony, and sarcasm. Humor is characterized by a benevolent, gentle nature. It seeks to reveal the amusing aspects of ordinary life without harsh criticism or condemnation. Its primary function is entertainment and reconciliation, making it the most universal and culturally acceptable form of the comic. Satire is considered the sharpest form of the comic. It is distinctly critical and exposes social flaws, injustice, and moral degradation. Satire not only highlights violations of norms but also cultivates the recipient's intolerance toward the object of ridicule, encouraging moral or social condemnation.

Due to its intellectual nature and critical orientation, irony approaches satire but also acts as a transitional link between satire and humor. The target of irony is typically ignorance, absurdity, or moral weakness, and it embodies restrained, distanced critique, devoid of the emotional aggression found in satire. Sarcasm, as a form of the comic, is a kind of intensified irony – a «malicious smile» that not only reveals the negative but deliberately emphasizes and sharpens it. Its hallmark is maximal emotional intensity, bringing it close to verbal aggression, although formally it remains within the bounds of the comic.

Thus, the various forms of the comic – humor, satire, irony, and sarcasm – form a conditional scale ranging from gentle jest to scathing condemnation, from sympathy to aggression, from a friendly smile to a poisonous sneer. The boundaries between them remain flexible and context-dependent, yet understanding their nature is essential for analyzing literary texts and cultural phenomena as a whole.

Keywords: the comic, aesthetic category, humor, irony, satire, sarcasm, laughter response.

Стаття надійшла до редакції / Received 17.04.2025

Прийнята до друку / Accepted 16.06.2025

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Комічне є однією з провідних естетичних категорій, що відіграє важливу роль у художній літературі, мистецтві та повсякденному житті. Його сутність полягає у відображенні смішного через суперечності між формою та змістом, очікуваним і дійсним, ідеалом і реальністю. Здатність комічного викликати сміх або усмішку забезпечує не лише розважальну, а й критичну, виховну функцію. Дослідження феномену комічного охоплює філософський, психологічний, культурологічний та літературознавчий аспекти, що свідчить про його багатогранність.

Сміх, як один із основних проявів реакції на комічне, розглядається не тільки як фізіологічний акт, а як форма соціальної та емоційної взаємодії. Комічне виступає дзеркалом суспільних процесів, дозволяючи висміяти вади, абсурди та суперечності дійсності. Завдяки цьому воно часто використовується як інструмент культурної критики та сатиричного викриття. У різних історичних епохах комічне набувало різних форм – від античного міму до сучасного стендапу. **Особливої актуальності** воно набуває в умовах соціальної нестабільності, війни чи кризи, коли сміх стає способом психологічного захисту. У цьому контексті сміх постає не лише як розвага, а як форма спротиву, як стратегія виживання. Комічне також тісно пов'язане з поняттями іронії, сатири, гротеску, які розширюють його межі й функціональні можливості. Сучасна культура дедалі частіше використовує комічне як інструмент для привернення уваги до серйозних проблем – від корупції до соціальної нерівності. Таким чином, вивчення природи комічного є важливим як для розуміння

художніх явищ, так і для глибшого аналізу суспільної свідомості. Це дозволяє виявити, як через сміх ми пізнаємо себе, інших і світ довкола.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Феномен комічного привертає стійку увагу науковців, що зумовлено його багатогранною природою та постійною актуальністю в культурному й мистецькому контекстах. Питання дефініції комічного активно досліджується у вітчизняній гуманітаристиці та філології, зокрема у працях О. Калити [2], О. Кузьмича [3], Т. В. Лазер [4], Ю. Савіної [5; 9], В. Самохіної [6], S. Attardo [8] та ін..

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження – з'ясувати сутність комічного як естетичної категорії, охарактеризувати його природу, визначити основні функції у культурному та художньому контекстах, а також проаналізувати типологію форм комічного (гумор, іронія, сатира, сарказм) задля глибшого розуміння його ролі в суспільному й індивідуальному сприйнятті дійсності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Комічне постає як фундаментальна естетична категорія, що відображає суперечності дійсності в їх критично-оцінному осмисленні. Воно фіксує та інтерпретує смішні, нікчемні, абсурдні або потворні аспекти як зовнішньої реальності, так і внутрішнього, психоемоційного життя людини. Попри значну кількість підходів до осмислення природи комічного, майже всі вони так чи інакше апелюють до парадоксального співіснування протилежних смислових рівнів, яке ще Арістотель окреслював як «розумовий контраст», «видимий абсурд», «відхилення від норми» тощо [1]. Саме ця суперечність, виявлена у формі пізнаваного порушення гармонії, і лежить в основі сміхової реакції.

Протиріччя, контраст або невідповідність між ідеальним, повноцінним, значущим і недосконалим, неповноцінним змістом чи формою певного об'єкта або явища є базовим чинником формування комічного ефекту. Проте сама лише наявність протиріччя не гарантує виникнення комічного враження або сміхової реакції. Комічне виникає як результат специфічної інтелектуальної гри зі змістом, яка передбачає складну взаємодію численних типів, стратегій і семіотичних механізмів. Характер цієї гри значною мірою зумовлений культурно-історичним, соціальним та темпоральним контекстом, що варіюється у межах різних етнокультурних традицій.

Визначальне значення у понятті «комічне» мають об'єкт і суб'єкт сприйняття, між якими вибудовується інтерпретаційна взаємодія. Необхідною умовою комічного є не лише наявність об'єкта, здатного викликати сміх, але й когнітивна готовність суб'єкта сприйняти його як такий. Як слушно зазначається в сучасних дослідженнях, комічні об'єкти не існують самі по собі: комічне пізнається як таке [2; 6]. Отже, смішне не є об'єктивною характеристикою дискурсу: воно реалізується лише тоді, коли і відправник, і отримувач повідомлення когнітивно збігаються в оцінці певного явища як комічного. Сміх, таким чином, постає як результат спільного інтерпретаційного акту.

Виникнення комічного змісту зумовлене особливостями індивідуального людського сприйняття дійсності, а також, як уже зазначалося, культурним досвідом і соціальними умовами. Здатність реципієнта виявити комічний компонент у повідомленні базується на взаємодії двох когнітивних сценаріїв або фреймів, що, згідно з бісоціативною теорією А. Кестлера, активізуються одночасно [4]. Комічний ефект виникає внаслідок несподіваного перемикання з одного ментального сценарію на інший, що призводить до порушення звичної когнітивної схеми сприйняття і викликає сміхову реакцію. Така зміна патерну мислення руйнує очікування одержувача і стимулює переосмислення ситуації або висловлювання в комічному ключі.

Комічне є міждисциплінарною категорією, що перебуває в полі уваги літературознавства, лінгвістики, психології, соціології та культурології. Його реалізація завжди культурно зумовлена: комічна картина світу формується в межах певної етнокультурної спільноти, відображаючи її ментальні установки, ціннісні орієнтири та соціальні норми. Відтак, явища, що викликають сміх у представників однієї культури, можуть залишатися нейтральними або навіть незрозумілими для представників іншої.

Незмінною характеристикою комічного залишається його орієнтація на сміхову реакцію, що виступає маркером рецептивного підтвердження. Комічне набуває завершеної форми лише за умови, що сприйняття комунікативного послання супроводжується відповідною реакцією адресата – сміхом, посмішкою чи внутрішнім когнітивним актом ідентифікації об'єкта як комічного.

Сміх, як ключовий індикатор комічного, виконує функцію демаскування, висвітлюючи приховане або табуйоване в тексті, те, що індивід чи суспільство зазвичай воліє не усвідомлювати або не демонструвати. При цьому сміх не лише виявляє порушення норми, а й експлікує глибинні протиріччя соціального чи психологічного характеру. Парадокс комічного полягає в тому, що воно не стільки приховує істину за маскою, скільки через цю маску виводить її на поверхню. У цьому контексті блазень, що нібито прикидається дурнем, насправді озвучує істини, які неможливо висловити в інший спосіб. Таким чином, сміх постає як екзистенціальна категорія, що репрезентує фундаментальні аспекти буття людини, її ставлення до дійсності, меж норми та абсурду.

Таким чином, комічне є універсальною естетичною категорією, яка реалізується у всіх сферах суспільного життя – від літератури й мистецтва до політики, освіти, торгівлі та медіа-дискурсу. Навіть у тих сферах, які традиційно вважалися серйозними й «не гумористичними», комічне поступово знаходить своє місце, адаптуючись до функціональних і прагматичних цілей конкретного дискурсу. Однак у змістовому й структурному аспектах комічне завжди є підпорядкованим домінантному дискурсу, в якому воно функціонує.

Попри численні трактування, категорія комічного залишається однією з найскладніших і найдискусійніших у філології. Усі теоретичні підходи до аналізу комічного, попри відмінності, зводяться до визнання його здатності репрезентувати смішне, безглузде, нікчемне чи потворне як у зовнішньому світі, так і у внутрішньому житті людини. У цьому контексті терміни «комічне», «смішне» та «гумор» нерідко вживаються синонімічно, хоча між ними існують змістові відмінності. Зокрема, гумор здебільшого розглядається як один із видів комічного, що ґрунтується на м'якому, доброзичливому сміху, тоді як поняття «смішне» охоплює значно ширший спектр явищ, у яких сміх може супроводжуватись і критикою, і сатирою, і іронією.

Основні види комічного. У філологічній та естетичній літературі поняття комічного розглядається як узагальнююча естетична категорія, яка охоплює низку форм, типів і прийомів, спрямованих на виявлення суперечностей дійсності через сміхову реакцію. У процесі наукової класифікації нерідко спостерігається отождествлення форм комічного з його художніми прийомами, що, однак, не завжди є методологічно обґрунтованим. З-поміж найпоширеніших форм комічного традиційно виокремлюють **гумор** і **сатиру**, правомірність диференціації яких визнається більшістю дослідників. Окрему позицію займає **іронія**, яку іноді розглядають як самостійну форму комічного. Завдяки своїй інтелектуальній природі та критичній спрямованості, іронія наближається до сатири, однак водночас виступає перехідною ланкою між нею та гумором. Об'єктом іронії зазвичай стає невігластво, безглуздя або моральна вада, а сама вона репрезентує стриману, дистанційовану критику, позбавлену емоційної агресії, притаманної сатирі. На відміну від гумору, іронія частіше апелює до когнітивної активності реципієнта, який має самостійно декодувати приховану оцінку.

Сатира вважається найгострішою формою комічного. Вона має виразно критичний, викривальний характер і спрямована на висміювання соціальних вад, суспільної несправедливості, моральної деградації. Сатира не лише фіксує порушення норми, а й формує в адресата нетерпимість до об'єкта сміху, спонукаючи до морального або соціального осуду. Вона нерідко використовує сарказм як додатковий засіб емоційного посилення критики.

Гумор, на відміну від сатири, має доброзичливий, м'який характер. Він спрямований на виявлення смішного у звичайному житті, без жорсткої критики або засудження. Основна функція гумору – розважальна та примирювальна, що дозволяє йому бути найбільш універсальною і прийнятною формою комічного у різних культурних контекстах.

Сарказм – це злісна, їдка форма комічного, що має на меті принизити або зруйнувати авторитет об'єкта критики. Його характерною рисою є максимальна емоційна інтенсивність, що наближає його до вербального насильства, хоча формально він і залишається у межах комічного.

Водночас поняття гротеску, пародії, карикатури не належать безпосередньо до форм комічного, а розглядаються як художні прийоми, які можуть реалізовувати різні типи комічного (як гумор, так і сатиру). Вони базуються на гіперболізації, деформації образів і ситуацій, виконуючи функцію художньої трансформації об'єкта дійсності. Отже, ці елементи є техніками комічного, але не його самостійними видами.

Критеріями диференціації форм комічного виступають:

- ступінь емоційної виразності (від м'якого гумору до агресивного сарказму),
- характер і об'єкт критики (від побутового абсурду до соціальних пороків),
- оцінне ставлення автора (від доброзичливої усмішки до нищівного осуду).

Таким чином, до основних форм комічного відносять:

- гумор – м'яка форма сміхової оцінки;
- іронія – інтелектуальний засіб прихованої критики;
- сатира – різка, соціально спрямована форма комічного;
- сарказм – крайня, зневажлива форма комічної критики.

Гумор як форма комічного. Історично термін «гумор» походить від лат. humor – «волога», первинно означаючи тілесні соки, від яких, згідно з античною медициною, залежав фізичний і психічний стан людини. У сучасному значенні гумор репрезентує одну з найпоширеніших форм комічного, яка демонструє явища дійсності у смішному, часто парадоксальному світлі, зберігаючи при цьому позитивну або примирювальну інтонацію.

Гумор – це м'яка, доброзичлива форма комізму, що балансує між критикою й співчуттям. На відміну від сатири, гумор не прагне викривати або нищити об'єкт осміяння, а лише делікатно вказує на його слабкі сторони, не позбавляючи його привабливості чи вартості. Він здатен гармонійно поєднувати негативні та позитивні емоції, викликаючи в реципієнта емоційне задоволення і водночас м'яке переосмислення вад дійсності. Завдяки цьому гумор створює ефект естетичної рівноваги, а не агресивного протиставлення.

Особливістю гумору є наявність моральної позиції, яка передбачає оцінювання явища з точки зору загальнолюдських цінностей. Як автор гумористичного висловлювання, так і його споживач виступають носіями морального світогляду, що дозволяє реалізувати в гуморі не лише критику, а й потенціал виправлення, оновлення, гуманізації реальності. Гумор детально і з симпатією розглядає своє «мішень», намагаючись зберегти в ній щось соціально чи особистісно цінне.

На відміну від іронії чи сарказму, гумор не спрямований на руйнування авторитету чи демонстративне викриття недоліків. Іронія діє на рівні тропу, приховуючи оцінку в непрямій, багатозначній формі, не змінюючи суті висловленого. Гумор же виходить за межі мовної гри, формуючи ціннісне ставлення до дійсності. У цьому його функціональна перевага як засобу культурного саморефлексування.

Дослідники часто підкреслюють «суб'єктивний» характер гумору. Той, хто сміється, не відмежовується від об'єкта сміху, як це зазвичай буває в сатирі чи сарказмі, а, навпаки, частково ідентифікує себе з ним. Гумор містить у собі елемент співпереживання, «блазнювання» над власними слабкостями, визнаючи їх спільними для всіх. У цьому аспекті він має терапевтичну функцію: сміх стає засобом прийняття себе і світу, незважаючи на їхні недосконалості.

Зовнішнім маркером гумору здебільшого виступає не гучний сміх, а посмішка, м'який відгук на життєві суперечності. Такий сміх не агресивний, він не викликає відторгнення і не поділяє світ на «своїх» і «чужих». Як зазначав Жан Поль Ріхтер, гумор – це «посмішка, що примиряє», іноді навіть «посмішка крізь сльози», що символізує внутрішнє прийняття й мудре співпереживання, притаманні зрілій особистості.

Таким чином, гумор постає

- як унікальна форма комічного, що відзначається моральною тональністю;
- спрямована на гармонізацію, а не руйнацію;
- стимулює самоіронію та емпатію, а не ворожість;
- є засобом гуманізації критики в суспільному та особистісному вимірах.

Сатира як форма комічного. Термін «сатира» походить від латинського «satira» – «блюдо з різними плодами», «суміш», що символічно відображає її жанрову багатогранність. В естетичному та філологічному дискурсах сатира розглядається як гостра форма комічного, спрямована на викриття вад соціального, морального чи індивідуального характеру. Її відмінною рисою є нищівна критика, що поєднується з демонстрацією зображуваного у гіпертрофованому, карикатурному вигляді.

Сатира, на відміну від гумору, не намагається примирити суб'єкта з недосконалостями дійсності, а, навпаки, рішуче відкидає їх, демонструючи непримиренність до об'єкта зображення. У ній наявний чіткий ідеал, з позицій якого здійснюється оцінка та осміяння, а отже, сміх сатири – ворожий, іноді глузливий, глибоко емоційний, забарвлений пафосом неприйняття.

У межах сатири моральна межа між автором і зображенням явищем не просто окреслена – вона непорушна. Сатирик демонструє повну відстороненість від об'єкта висміювання, що надає сатирі характеру засобу суспільного судження. Сучасна сатира найчастіше спрямована на соціально-політичну сферу, викриваючи суспільні вади, лицемірство, корупцію, бюрократію, споживацтво тощо.

Незважаючи на численні спроби теоретичного окреслення поняття сатири, єдиної, чітко сформульованої дефініції не існує. Проте, аналізуючи її у зв'язку з іншими формами комічного – зокрема, пародією, гумором та гротеском – можна дійти висновку, що сатира майже завжди поєднується з елементами травестії, пародіювання застарілих форм і мов, що розширює її художній арсенал. Сатира і пародія історично нерозривні, так само, як і сатира і гумор – хоча останні перебувають у складному діалектичному зв'язку, де гумор часто постає як «пом'якшена» форма сатири.

Класичне визначення сатири як естетичної категорії належить Фрідріху Шиллеру. У його трактуванні сатира – це форма художнього зображення, в якій дійсність як недосконалість протиставляється ідеалу як вищій реальності [7]. Відсутність ідеалу у зображеному перетворюється на головний об'єкт висміювання, і саме через «антиідеал» сатирик вказує на потребу змін. Сатира не тільки зображає, а й заперечує дійсність, її критику, таким чином, не можна відділити від етичного та ідеологічного виміру.

Загалом, поняття сатири охоплює кілька аспектів:

1. Жанровий – як віршований ліро-епічний жанр, що виник на римському ґрунті та був розвинений неокласиками.
2. Стильовий – як змішаний жанр із переважанням прози, що сформувався в елліністичну добу.
3. Смысловий (естетико-моральний) – як особливе негативне ставлення митця до явища, що зображується, незалежно від жанрових рамок.

Історично сатиричні образи беруть початок в усній народній творчості. Найдавніші форми фольклорної сатири – образне заперечення, часто пов'язане з культовими уявленнями про смерть і відродження. Вони виявляють міфологічне коріння сатиричного сміху, який із часом трансформувалася у соціальну функцію критичного осмислення світу.

Таким чином, сатира – це:

- гостра форма комічного, що базується на непримиренному осуді;
- естетична стратегія, спрямована на радикальне викриття суспільних пороків;
- моральна позиція, що виражає неприйняття дійсності через призму ідеалу;

• універсальний інструмент, здатний функціонувати у межах будь-якого художнього жанру — від поезії до кінематографа.

Відмінності між гумором і сатирою. Гумор — це особливий різновид комічного, що ґрунтується на поєднанні насмішки зі співчуттям, зовнішньої сміхової інтерпретації з внутрішньою емпатією до об'єкта зображення. Якщо сатира вирізняється руйнівною силою сміху, а іронія — зверхнім ставленням, то гумор передбачає розуміння і навіть виправдання об'єкта осміяння. Під маскою смішного у гуморі завжди відчувається серйозне ставлення до явища, яке висвітлюється не як абсолютне зло, а як невід'ємна частина людської природи. Головна розбіжність між гумором і сатирою полягає у характері об'єкта і ставленні автора до нього. Джерелом сатиричного сміху є пороки, соціальні й моральні недоліки, що підлягають осуду. Натомість гумор заснований на розумінні того, що людські вади — це часто перебільшення або деформація позитивних якостей. Так, наприклад, надмірна впертість — це викривлена рішучість, а наївність — гіпертрофована довіра.

Сатирик зазвичай займає зовнішню, відчужену позицію, він безкомпромісний, емоційно жорсткий, його сміх — інструмент викриття. Гуморист же перебуває всередині ситуації, він «входить у положення» персонажа, демонструючи внутрішню причетність і поблажливості. У цьому сенсі гумор гуманістичний, тоді як сатира соціально ангажована та публіцистична.

Гумор виростає з глибокої традиції обрядово-святкового сміху, що мав колективний, ритуальний характер. Проте на відміну від архаїчного сміху, гумор уже в новітній традиції виражає особистісне «я», виділяє індивідуальність суб'єкта сміху, тоді як сатира, навпаки, схильна до узагальнення, перетворюючи героя на носія певної соціальної характеристики чи типового зразка пороку.

Ще однією важливою відмінністю є інтенсивність та тональність критики. У сатирі викриття є прямим і відкритим, а її художні прийоми — гіпербола, гротеск, сарказм — покликані посилити осуд. Гумор, навпаки, може маскувати критику, підміняти її жартом або легкою іронією, пом'якшувати зміст через співпереживання.

Гумор іноді входить до складу сатири, використовується як засіб пом'якшення надмірно різкої критики. Це потрібно для того, аби сатира не перетворилася на морально-етичну проповідь. Однак гумор, що не пов'язаний із соціальними наслідками предмета зображення (наприклад, у сфері релігії чи політики), не може розглядатися як сатира, адже не несе в собі елементу громадського осуду.

У підсумку, можна виокремити такі ключові відмінності між гумором і сатирою:

Таблиця 1

Відмінності між гумором і сатирою

Ознака	Гумор	Сатира
Ставлення до об'єкта	Співчутливе, поблажливе	Відчужене, критичне, осудливе
Об'єкт осміяння	Слабкості, недоліки як зворотний бік чеснот	Пороки, моральна й соціальна деградація
Тональність	М'яка, доброзичлива	Різка, викривальна, нищівна
Авторська позиція	Зсередини, з розумінням ситуації	Ззовні, з ворожістю до явища
Ціль	Викликати усмішку, роздум	Спричинити осуд, трансформувати
Соціальна функція	Психологічна, індивідуалістична	Публіцистична, суспільна
Тип героя	Індивідуальність з вадами	Узагальнений носій пороку
Комічний ефект	Часто прихований, вторинний	Відкритий, посилений засобами гіперболи, гротеску, сарказму

Таким чином, сатира і гумор хоч і належать до однієї категорії комічного, виконують принципово різні функції, мають різну тональність і тип художнього впливу.

Іронія як форма комічного. Іронія (від грец. εἰρωνεία — удавання, насмішка; лат. ironia — лицемірство) є багатоаспектним явищем, що розглядається як у межах комічного, так і в межах стилістики як троп та стилістичний прийом. Вона виконує функцію насмішки, в якій справжній (негативний) смисл приховується за зовні позитивною або нейтральною формою висловлення. Визначальною рисою іронії є її здатність трансформувати пряме значення висловлювання у протилежне, часто через інтонаційне або контекстуальне протиставлення.

Іронія трактується як стилістичний прийом, при якому семантичне навантаження фрази суперечить її прямому значенню. Така суперечність часто слугує інструментом вираження критичного або компрометуючого ставлення до певного явища чи персонажа. Іронічний вислів містить подвійний зміст: зовнішньо-доброзичливий або нейтральний, внутрішньо-осудливий або викривальний. Саме ця прихована оцінка і є стрижнем іронічного впливу.

Функціонально іронія часто виконує опозиційну роль: вона співвідносить належне з наявним, і через це набуває схожості з гумором. Водночас між іронією та гумором існує принципова різниця. Якщо в гуморі присутній елемент співчуття, то іронія передбачає приховану оцінку з позиції зверхності або відсторонення. У першому випадку автор «входить у положення» персонажа, у другому — дистанціюється від нього. У художньому тексті ці форми часто переплітаються, створюючи складну систему подвійного кодування, яка вимагає від реципієнта уважного контекстуального тлумачення.

Іронія не обмежується лише словесною площиною; вона може реалізовуватись на рівні ситуації, композиції чи характеру персонажів. У деяких випадках іронічне ставлення автора до зображуваного може бути виразним лише через загальний контекст твору. Таким чином, розуміння іронії залежить не лише від мовних засобів, а й від прагматичних умов комунікації, включно з інтенцією мовця і очікуваннями слухача/читача. Наразі іронія трактується не лише як форма комічного, але й як механізм мовної агресії або навіть як прояв соціальної критики. Зокрема, дослідники відзначають, що оцінка іронії як комічного явища значною мірою залежить від контексту її вживання, інтенції мовця та адресата висловлювання.

Отже, іронія постає як складне, багатофункціональне явище, що виконує одночасно естетичну, комунікативну та пізнавальну функції. Її використання вимагає від автора високого ступеня мовної майстерності, а від реципієнта – чутливості до контексту й інтерпретаційної активності.

Сарказм як форма комічного. Термін сарказм походить від грецького «sarkasmós», що дослівно означає «розривати плоть», а в латинській традиції набуває значення «уїдлива насмішка». У сучасній науковій традиції сарказм розглядається як особливий різновид комічного, а також як стилістичний прийом, що слугує створенню посиленого комічного ефекту. З погляду семантики, сарказм становить собою «висміювання помилок або недоліків в агресивній, уїдливій формі».

Сарказм як форма комічного є своєрідним вищим ступенем іронії – це своєрідна «зла насмішка», яка не лише викриває негативне, а й навмисно підкреслює, загострює його. У цьому сенсі сарказм перебуває на межі між іронією та сатирою: він поєднує інтонаційне двозначчя першої та викривальну функцію другої. Основним інструментом сарказму є негативно марковане глузування, спрямоване на компрометацію певних рис, дій чи явищ, які не відповідають суспільно значущим моральним, політичним або естетичним нормам.

На відміну від гумору, що часто супроводжується поблажливою усмішкою і містить елемент співчуття, сарказм реалізується у формі безжального, агресивного сміху. Він не залишає місця емпатії чи розумінню, натомість акцентує увагу на засудженні, відторгненні або знеціненні. Його функція – не просто викрити, а змусити адресата усвідомити наявність певного ваду чи деформації у суспільстві, поведінці або особистості. Як і сатира, сарказм апелює до колективної свідомості та загальноновизнаних норм, що підсилює його соціокритичний потенціал.

Окремо слід виокремити актуальність як ключову характеристику сарказму. Ефективність саркастичного висловлювання безпосередньо залежить від соціального, політичного або культурного контексту, в якому воно реалізується. Сарказм не може бути «байдужим»: він завжди реактивний, емоційно забарвлений, спрямований на збудження у відповідній аудиторії інтелектуального або емоційного спротиву. Крім того, через сарказм автор часто демонструє дотепність і вербальний інтелект, що підсилює естетичну цінність тексту.

У сучасному масовому мистецтві – зокрема в кінематографі та телевізійних серіалах – сарказм став одним з провідних прийомів комічного зображення дійсності. Його популярність зумовлена здатністю поєднувати критику з дотепністю, дозволяючи одночасно розважати та формувати певну оцінну позицію щодо подій або персонажів.

Таким чином, **сарказм** постає як критично орієнтована форма комічного, що ґрунтується на подвійності висловлювання. Його головне призначення не лише викликати сміх, а й сформувати чітке негативне ставлення до певного явища чи типу, здійснюючи естетичну, публіцистичну та моральну функції.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У науковій літературі усталеним є поділ комічного на дві основні форми – гумор та сатиру. Цей дуалістичний підхід не викликає заперечень серед більшості дослідників. Водночас у сучасному теоретичному дискурсі дедалі частіше вирізняють і такі форми комічного, як іронія та сарказм, які нерідко розглядаються як окремі явища або як проміжні ланки між основними категоріями. Також до форм комічного відносять гротеск, карикатуру, пародію та інші прийоми, що мають специфічні риси художнього осміяння. Проте варто наголосити, що подібне розширення типології комічного часто зумовлене змішуванням форм і художніх засобів, а не об'єктивною класифікаційною необхідністю.

Гумор вирізняється м'яким, доброзичливим характером. Незважаючи на наявність критики, вона подається в легкій, ігровій, здебільшого жартівливій формі. Метою гумору є не стільки викриття негативного, скільки намагання змінити ситуацію, підкреслити її недоліки без агресії, стимулюючи позитивні зміни через сміх і співчуття. Гумористичний сміх часто передбачає розуміння і навіть емпатію до об'єкта осміяння.

Сатира, навпаки, характеризується різкістю й безкомпромісністю. Вона виконує функцію активного соціального чи морального осуду, формуючи нетерпимість до явища або типу, які піддаються осміянню. Сатира прагне не просто виявити недолік, а викоринити його через нищівне висміювання.

Іронія постає як своєрідна проміжна форма між гумором і сатирою. Вона зберігає елемент дистанції та холодної об'єктивності, при цьому приховуючи справжню, часто негативну, оцінку за зовні нейтральною або навіть позитивною формою вислову. Іронічне висловлювання передбачає високий рівень контекстуального розуміння з боку адресата та належить до вишуканих, інтелектуально забарвлених форм комічного.

Сарказм у свою чергу можна охарактеризувати як радикалізовану форму іронії. Йому притаманна уїдливість, глузування, а також пряма негативна експресія щодо об'єкта висміювання. Це жорстка, безжальна форма комічного, яка апелює до інтелектуальної загостреності й соціальної активності реципієнта. За своєю природою сарказм близький до сатири, однак має більш суб'єктивне, емоційно загострене забарвлення. Сьогодні сарказм є надзвичайно популярним засобом комічної виразності, особливо в сучасних медіа. Його популярність зумовлена здатністю поєднувати високу дотепність із гострою критикою, що робить сарказм ефективним засобом не лише розваги, а й соціального впливу.

Таким чином, різні форми комічного – гумор, сатира, іронія та сарказм – утворюють умовну шкалу від м'якого жарту до нищівного осуду, від співчуття до агресії, від доброзичливої усмішки до отруйної насмішки. Визначення меж між ними залишається гнучким і контекстуальним, однак розуміння їхньої природи є ключовим для аналізу художніх текстів і культурних явищ у цілому.

Література

1. Аристотель. Поетика / пер. Б. Тена; вст. ст. і коментарі Й. Кобова. Київ: Мистецтво, 1967. 136 с.
2. Калита О. Типи комічних текстів та особливості їх стилістичного аналізу. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. № 2. С. 54-61.
3. Кузьмич О. Мовні засоби творення комічного в українській прозі кінця XX століття – початку XXI століття : автореф. автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Луцьк. 2015. 24 с.
4. Лазер Т. В. Вербалізація комічного у великій прозі Луїджі Піранделло: дис. на здоб. наук. ступеня канд. філолог. наук: 10.02.05 «Романські мови» / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 206 с
5. Савіна Ю. Лінгвопоетичні засоби створення комічного та їх відтворення у процесі перекладу (на матеріалі творів Дж. К. Джерома й О. Генрі та їх українськомовних перекладів). *Закарпатські філологічні студії: науковий журнал*. 2019. Т. 2. № 9. С. 58-64.
6. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія. Вид. 2-е, перероб. і доп. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 360 с.
7. Шіллер Ф. Листи про естетичне виховання людини. Київ : Мистецтво, 1974. URL: <https://studfile.net/preview/8823574/page:38/> (дата звернення 07.05.2025).
8. Attardo S. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1994. 426 p.
9. Savina Y. O. Incongruity as a cognitive mechanism of the comic and its rendering in ukrainian translations. *Lviv philological journal*. 2019. Vol. 5. P. 134-139. URL: <https://doi.org/10.32447/2663-340x-2019-5-23> (дата звернення: 15.03.2025).

References

1. Arystotel. Poetyka / per. B. Tena; vst. st. i komentari Y. Kobova. Kyiv: Mystetstvo, 1967. 136 s.
2. Kalyta O. Typy komichnykh tekstiv ta osoblyvosti yikh stylistychnoho analizu. *Linhvostylistychni studii*. 2015. № 2. S. 54–61.
3. Kuzmich O. Movni zasoby tvorennia komichnoho v ukrainskii prozi kintsia XX stolittia – pochatku XXI stolittia: avtoref. dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk. Luts'k, 2015. 24 s.
4. Lazer T. V. Verbalizatsiia komichnoho u velykii prozi Luiidzi Pirandello: dys. na zdob. nauk. stupenia kand. filol. nauk: 10.02.05 «Romanski movy» / Kyivs'kyi natsional'nyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2016. 206 s.
5. Savina Yu. Linhvopoetychni zasoby stvorennia komichnoho ta yikh vidtvorennia u protsesi perekladu (na materialy tvoriv Dzh. K. Dzheroma y O. Henri ta yikh ukrains'komovnykh perekladiv). *Zakarpatski filolohichni studii: naukovyi zhurnal*. 2019. T. 2. № 9. S. 58–64.
6. Samokhina V. O. Zhart u suchasnomu komunikativnomu prostori Velykoi Brytanii ta SSHA: monohrafiia. Vyd. 2-e, pererob. i dop. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012. 360 s.
7. Shiller F. Lysty pro estetychne vykhovannia liudyny. Kyiv: Mystetstvo, 1974. URL: <https://studfile.net/preview/8823574/page:38/> (data zvernennia 07.05.2025).
8. Attardo S. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1994. 426 p.
9. Savina Y. O. Incongruity as a cognitive mechanism of the comic and its rendering in Ukrainian translations. *Lviv Philological Journal*. 2019. Vol. 5. P. 134–139. URL: <https://doi.org/10.32447/2663-340x-2019-5-23> (data zvernennia: 15.03.2025).